

Ekonomik Rasyonalitenin Biçimlendirdiği Mekanlar

Oya Deniz KOÇGİL

Modern dünyanın temelleri atılırken insanlık kentlere ve kent yaşamının getireceklerine büyük umutlar bağladı. Özgürleşmenin, yeniden yapılanmanın, daha iyi bir geleceğe doğru ilerlemenin yaşam bulduğu alanlardı kentler. İnsan iradesinin form bulacağı, ütopyalarının gerçekleşeceği mekanlar yaratılacaktı. İki yüzyıl önce çöşku ile selamladığımız kent hayatını bugün hayıflanmadan anmak artık mümkün değil. Simmel'in betimlediği içhuzursuzluğu, kayıp gitme, akışa kaptırma hali günlük yaşamımızın temel sürükleyeni ve giderek büyüyor. Nasıl bir mekan yaratılması gerektiğine dair ütopyalarımızı, tasarılarımızı da kaybettik. Ütopyalar geleceği kurmayı hedeflerken aslında bugünü de tanımlayabileceğimiz, değerlendirebileceğimiz bir mihenk taşı oluştururlar. İnsan iradesinin kendine çizdiği bu kaderler (ütopyalar) insan nedir sorusunu yanıtlarken mekanın nasıl biçimleneceğini de belirlemeyi hedeflerler. Oysa bugün ütopyadan yoksun, kuru rasyonalite mekanın formuna dair de hiçbir ipucu içermiyor. Dolayısıyla, kentleşmeden söz ederken kullandığımız 'sağlıksız' tanımı, bir 'sağlıklı' kent yaşamı ile kıyas içermekten çok, kronikleşmiş bir hastalığın belirtilerine karşı verilen umutsuz mücadeleye referans veriyor. Bu hastalık, bireylerin kamusal mekanlardan elini ayağını çekmesi, diğer kentlilerle ve kentle olan etkileşimlerini küçük kapalı mekanlarda sürdürmeye çalışmaları, ve bunun doğal sonucu olan kısıtlanmışlık duygusu ile kendini gösteriyor. Bütüncül tasarlardan yoksunluk özel olanla kamusal olanın arasında kesin sınırların çiziyor, mekanı parçalıyor, ilişkisizleştiriyor. Modern dönemde, insan aklı ve gereksinimleri doğrultusunda şekillenerek en mükemmel hale evrilmesi tasarlanan kentler, tek bir hedefin

'kar güdüsünün' rasyonelleri ile oluşmaya başladı. Rasyonel özgürleştirici aklın bir biçimi olduğunu iddia eden ekonomik rasyonalite, tek-baskın biçim olarak tüm yaşamımıza hakim oldu. Oysa özgürleşme insanın bilinçli eylemi ile kaderini belirlemesi üzerine temellenmiştir. Bu da bütüncül bir tasarımı, bilinçli bir dönüşümü gerektirir. Rasyonel aklın özgürleştiriciliği üzerine olan tartışmalar bir yana, ekonomik rasyonalitenin özgürleştiricilik iddiasını taşıyamadığı ortadadır. Ekonomik rasyonalite, ütopyadan yoksunluğu, kısır dünya algısı ile bilinçli bir insan eylemini değil, bir savrulmuşluk halini içeriyor. Bu kısır oluşum, insanı aşarak, adeta kendi başına bir varlık alanı yaratıyor; bir yandan bireyler tarafından sürekli yeniden üretilirken, diğer yandan da istençli eylemlerin dışında bir alanda kendi varlığını sürdürüyor, insan eylemlerini biçimliyor. Modern birey, gerçekte kendine içkin olan, diğer yandan da aşkın gördüğü bu süreç içerisinde kayboluyor, evsizleşiyor.

Oysa insan kurduğu ev ile vardır. Ev kurmak insanoğlunun çevresini biçimlendirmesidir. Ancak bu biçimlendiriş tek taraflı olarak doğaya kuvvet uygulama ve onu dönüştürme ile açıklanamaz. Bu öyle bir araçtır ki, aynı zamanda kendimizi kurmamızı sağlar. Evrenin düzenini, varlığımızın konumlanışını ve kendi iç alanımızı tanımladığımız, ürettiğimiz ortaya koyduğumuz bir süreçtir ev kurmak. Hem bugünümüzü hem de geçmişimizi içerir. Tarihsel birikimi mekanda şekillendirir. Bu tarih bize atalarımızdan ulaşan birikimleri aktaran bir tarih olmanın yanı sıra, kendi kişisel tarihimizdir. İnsan eylemi ve emeğini, zengin düşünce dünyasını, aklının yetkinliğini ve birikimini çevresini biçimlendirmekte kullandığı zaman ev kurar. Tüm diğer insan yaratıları gibi meydanlar, sokaklar, bahçeler böyle

1995 yılında ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden Lisans derecesi aldı. Şehir Plancıları Odası YEŞKEP Projesinde çalıştı. 1996 yılında Şehir Plancıları Odası Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Halen ODTÜ, Sosyoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans çalışmalarını sürdürüyor.

Kentleşmeden söz ederken kullandığımız 'sağlıksız' tanımı, bir 'sağlıklı' kent yaşamı ile kıyas içermekten çok, kronikleşmiş bir hastalığın belirtilerine karşı verilen umutsuz mücadeleye referans veriyor.

PLANLAMA
96 / 1 - 4

Hakan Şengün, Çankaya Belediyesi 5. Ulusal Karikatür Yarışması Albümü, "Yerel Yönetimler ve Demokrasi" 1995, 25

bir emeğin ürünüdür. Kent böyle bir emeğin ürünü olduğu sürece özgürleştirici, zenginleştirici, kendimiz bir parçası hissettiğimiz bir alan olabilir.

Kapitalist sistemin toprak rantına -kentsel ranta- dayanan gelişmesi hızlandıkça, insan-mekan ilişkisini de darmadağın etmiş, mekan da tüm diğer mallar gibi metalaştırılmıştır. Marx'ın tanımı ile değişim değeri, kullanım değerinin yerini almış, tüm üretim sürecine hakim olmuştur. Modern bireye hakim olan güdü artık bir ev kurma olamamaktadır. Rasyonelliğin ekonomik kar-zarar hesaplarına göre tanımlandığı dünyamızda, bireyler mekanlarını biçimlendirirken en rasyonel seçimi yapma, yani maksimum kentsel ranta ulaşma yönünde hareket etmek durumundadırlar. Ankara'da balkon yapılabilmesini mümkün kılmak amacı ile planlarda verilen çıkma mesafeleri, ekonomik rasyonelin ne kadar yaygın ve istisnasız olduğunun

kanıtı olmuş, tüm kentte ilk kattan sonra taban alanı genişleyen apartmanlar ortaya çıkmış, hatta Ankara'nın dokusal özelliği halini almıştır. Tüm bireylerin davranış biçimlerine hakim olmasına rağmen ekonomik rasyonelite, mekanın metalaşması özeline çok da sindirilememiştir. Diğer metallerden farklı olarak mekanın, insanın ev kurma süreci ile olan ilişkisi, yani aslında kendini ifade ettiği ve tanımladığı bir alan olduğu olgusu, kapitalist metalaşmanın önünde bir direnç oluşturamasa da sürekli bir şikayet konusu ve huzursuzluk yaratmıştır. Pahalı bir parfüm kullanmanın bize mutluluk ve aşk getireceği masalına, pahalı bir evde oturmanın getireceği mutluluk masalından daha fazla inanırız. Nerede yaşarsak yaşayalım, kendimiz bir türlü evimizde hissedemediğimizi, ve bu duygunun yok olmasında evin fiatının pek az önem taşıdığını daha kolay deneyimleyebiliriz. Çünkü mekanla kurduğumuz ilişki kendimizi kurma sürecinin bir bileşenidir. Mekanın, değişim değeri üzerinden biçimlenmesinin sonuçları varlığını toplumda konumlandırışımızı öylesine derinden yaralar ki, huzursuzluk ve kısırlılıklar duygusu kaçınılmaz olur. Bütüncül ve parçası olduğumuz bir evrensel düzenin eksikliğini, kapitalizm bize bir zıtlıklar dünyası kurgulayarak aşmaya çalışır. Evreni olduğu gibi mekanı da parçalar, bu parçaları sürekliliğe dayanan bir ilişki ile değil, karşıtlıklara dayanan bir ayrışma ile birleştirir. Özel olanla, kamusal olanı ayırır, bu parçalara ait davranış biçimleri, varoluşlar kurgular. Kamusal olanla bireyin ilişkisini keser. Kamusal olan yalnızca yığınları barındıran ve kimseye ait olmayandır. Oysa özel olan tamamen bize ait olan olarak sunulur ve özel alanımızda kendi evrenimizi kurabileceğimiz sanısına itiliriz. Oysa bu özel alan da tıpkı kamusal olan gibi ekonomik rasyonelite tarafından çoktan işgal edilmiştir. İç dekoratörlerle, günün modası ile, toplu üretilen objelerle biçimlenen özel alan aslında pek de bize ait değildir, ev kurma isteğimizi ikame etmeye çabalayan ve kolayca kırılabilir sahte bir kabuk olarak kalır.

Ekonomik rasyonelitenin baskınlığı ile tekdüzeleşen, özgürleştirici ve zenginleştirici özelliklerini kaybeden kentlerde, biz planların hedefi de, mekanı biraz olsun yaşanabilir kılacak kamusal mekanlar yaratmak, insanları parklarda, meydanlarda bir araya getirmek, açık yeşil alanlarla, yaya bölgeleriyle, kültür merkezleri ile kısırlılıklar hissini birazcık olsun kırabilmekle sınırlı kalan bir çaba. Mekanal çeşitlilik, insan ölçeğinde yapılaşma, her evin güneş görmesi, doğanın yalnız botanik parklarında değil kentin her parçasında karşımıza çıkarması günümüzde en yaygın nostaljilerden biri. Modern döneme kadar insanlık tarihinde sıradan olan ve her kentte bulunan bu özellikler artık bir

mit haline gelmiş durumda. Bir ege kentinin zeytinliklerle iç içe geçmiş evleri, Mardin'in büyüleyici güzelliği, Osmanlı konaklarının ihtişamı ve onları anmaktan duyduğumuz haz, korumak için harcadığımız çaba bu mitin bir göstergesi değil mi? Artık yeniden kuramayacak olduğunu düşündüğümüz zengin bir dünyanın miraslarını mitleştirerek aslında bir ev kurmaya dair özlemimizi dile getiriyoruz. İki ateş arasında yaşıyoruz, bir yandan ev kurma, bütünlüklü bir mekan yaratma isteği, diğer yandan ise modern dünyanın rasyonel insanı olarak karımızı maksimize etme eğilimi. Planlama sürecinde bu ikircikli durum savaşıyor, ve hep kazanan kar güdüsü oluyor. Ancak bu galibiyet, ev kurma isteğinin zayıfladığı, ya da önemsizleştiği anlamını taşıyor. Yaşamımızın tüm alanlarına kök salmış ekonomik rasyonelitenin, hiç boşluk bırakmadan, kendini yeniden üretme ve sürekli kabul ettirme savaşının bir sonucu. Oysa bu ilişkilerin boş bıraktığı en ufak bir alanda dahi, insanın çevresini biçimlendirme ve zenginleştirme sürecinin nasıl başlayabileceğinin bir örneği karşınızda duruyor: gecekondular.

Gecekonduların, islah planları ile kentsel rantın üretim alanı haline gelmeden önce kar etme güdüsünden uzak olarak, oluşum süreci, yalnız bir barınma ihtiyacının karşılanması değil, insanın bir ev kurmak için harcadığı emeğin ve sonuçlarının göstergesidir. Gecekondular her ne kadar ustalaktan yoksun üretilmişlerse de, kullanılan malzeme niteliksiz olsa da, hiçbir kentsel servisin olmadığı alanlarda yarattıkları mekansal çeşitlilik, bütünleşmiş bir yapılı çevre, doğayla uyum, özel alan-kamusal alan geçişkenliği, insan aklının ve zenginliğinin mekana yansımalarıdır. Çevirdiği alanın tümüne inşaat yapmaktansa çoğunu bahçe olarak kullanan gecekondulunun, ihtiyacı kadar oda yapması, ne herhangi bir ekonomik rasyonelle açıklanabilir, ne de yıkım korkusu ile. Ne ekonomik olarak yan gelir olması, ne de köylülüktür bahçeleri yaratan. Doğa ile insana ait olanın iç içe geçmesindeki denge, uyumdur. İnsanın kapitalist baskılardan biraz olsun kurtulduğu bir alanda yarattığı zenginliktir, yaşamdır. Bu alanlarda kentin başka hiçbir yerinde göremeyeceğimiz, ve kentsel tasarım projeleri ile kolay kolay başaramayacağımız kamusal ve özel mekanın iç içe geçmesi, kademelenmesi vardır, hem de insanları bir araya getiren alışveriş merkezlerine gereksinim olmadan. Bahçelerdeki küçük havuzlarda, tepeleri tırmanan merdivenlerde orada yaşayanların mekana biçim verme, ev kurma çabalarının bir çok hoş ayrıntıları gizlidir. Ancak, islah imar planlarından sonra kentsel rant ve kar güdüsü gecekondulara da hakim oldu. Sistem boşluğu doldurdu. Bugün gecekondularda

tüm diğer kent parçaları gibi, ne daha iyi ne de daha kötü. Ancak bu deneyim bize ev kurmanın sistemin en ufak bir boşluğunda bile nasıl filiz verebileceği gösteriyor.

Kentsel rant baskısı ve bu baskının yıkıcı sonuçları uzun zamandır biz plancıların temel sorunu. Son dönemde gerek gündelik yaşamı rahatsız edecek düzeye gelen plansızlık sonucu, gerekse imar afları ile toplumun da gündemine girdi. Kentsel rant sağlıklı-sağlıksız kentleşme, sürdürülebilirlik tartışmaları içinde verili bir neden olarak alınıyor. Oysa kentsel rant tek başına, kendinden menkul bir olgu olarak değil, ekonomik rasyonelitenin hakimiyeti ve niteliği tartışmaları ile birarada, sonuç olarak ele alınmalıdır. Zira kapitalist ilişkilerin doğrudan sonucu olarak gördüğümüz rant baskısının bu kadar rahat toplumun her noktasına yayılması, pervasızca yıkıp parçalaması ekonomik rasyonelitenin önünde ve ötesinde herhangi bir toplum tasarımı, farklı bir düşünce dizgisi kalmaması sonucudur. Artık ütopyalarımız yok. Yani geleceğe ve bugüne ait tasarımlarımız, kendimizi tanımladığımız bir zemin yok. Kaçınılmaz olarak kendimizi bir savrulmuşluk halinde buluyoruz. Plancı olarak da tüm yapmaya uğraşımız mekanın parçalanması, ekonomik rasyonelite ile biçimlenmesi sürecinde şu ya da bu biçimde savaşarak kazanımlar elde etmeye çabalamak. Bu kazanımlar bütünlüklü bir toplum ve mekan tasarımıyla yoksun oldukları için kaçınılmaz olarak sistemin işleyişini değiştirmeyen ancak nefes alma noktaları yaratan müdahaleler oluyor. Bu noktada varacağımız sonuç ne planlamanın bu nefes alma noktalarını yaratmaktan vazgeçerek sistemin çöküşüne yol açabileceği gibi bir kriz teorisi, ne de planlamaya devrimci, dönüştürücü bir rol biçmek. Sadece, mekanın, diğer nesnelere farklı olarak insanın kendini kurması sürecindeki rolünü vurgulamak ve mekanın biçimlenişindeki etkenleri tekrar gözden geçirerek ele aldığımız sorunun niteliğini tanımlamaya çabalamak.

Peki ya korumak istediğimiz, imrenerek baktığımız, bir daha asla yeniden kurulamayacak olduğunu düşündüğümüz dokular. Nedir bunların özelliği?

Kapitalist sistemin toprak rantına-kentsel ranta-dayanan gelişmesi hızlandıkça, insan-mekan ilişkisini de darmadağın etmiş, mekan da tüm diğer mallar gibi metalaştırılmıştır. Marx'ın tanımı ile değişim değeri, kullanım değerinin yerini almış, tüm üretim sürecine hakim olmuştur.